

DEMOGRAFSKA KRIZA U HRVATSKOJ: ZRCALO DRUŠTVENE, EKONOMSKE I VRIJEDNOSNE KRIZE

Ivo TURK
Nikola ŠJUNIĆ
Dražen ŽIVIĆ

Uvod

Demografske prilike u Hrvatskoj posljednjih pedesetak godina imaju sve nepovoljnija dinamička i strukturna razvojna obilježja. Uzroci današnjeg, izrazito nepovoljnog stanja koje najblaže možemo definirati kao *demografsku krizu* vrlo su kompleksni i svojevrsan su odraz, ali i sve više funkcija duboke društvene, ekonomske i vrijednosne/identitetske krize. No, među njima postoji nekoliko vrlo izraženih poveznica. Najvažnija od njih, iz današnjega motrišta, jest svakako izostanak sveobuhvatne poticajne i pozitivne demografske politike uslijed čega su se posljednjih pola stoljeća demografski procesi odvijali pretežno *stihijski*, i to uglavnom u društveno neprihvatljivom smjeru koji nije pratio zakonitosti društveno-ekonomskog razvoja sukladno teoriji demografske tranzicije.

Tek je u novije vrijeme u Hrvatskoj donekle porasla opća svijest o potrebi korjenitih promjena u percepciji demografske problematike koja mora rezultirati jačim djelovanjem svih aktera političkog, društvenog i ekonomskog života na ublažavanju vrlo loših demografskih odnosa, struktura, trendova i procesa jer je to jedini preduvjet izlaska ne samo iz demografske nego i iz ekonomske i socijalne krize u kojima se Hrvatska već predugo i preduboko nalazi.

Hrvatska demografska kriza prepoznaje se u izrazito negativnim populacijskim procesima i trendovima koji se indiciraju vrlo lošim i zabrinjavajućim statističkim podacima i pokazateljima koji su, ujedno, čvrst dokaz da Hrvatska već dulje gubi stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem, tj. većim umiranjem od rađanja i brojnijim iseljavanjem od doseljavanja. Razmotri li se, primjerice, popisno kretanje stanovništva, uočava se da Hrvatska bilježi pad ukupnoga broja stanovnika od 1991. godine. To znači da je prisutan dvadesetogodišnji kontinuitet *ukupne depopulacije*. Dvadeset i pet godina traje i *prirodna depopulacija*, što znači da je svake godine od 1991. naovamo u Hrvatskoj umrlo više osoba no što se rodilo djece. *Emigracija* iz Hrvatske ima stoljetnu tradiciju. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće dominirala je emigracija u prekomorske zemlje, a u kasnijim razdobljima prevladavalo iseljavanje u Zapadnu Europu. Migracija u Zapadnu Europu, ponajprije u Njemačku, posebno je bila izražena nakon što je krajem 1960-ih bivša Jugoslavija otvorila svoje granice. Po ulasku Hrvatske u Europsku uniju (EU) 2013. ukidaju se

restrikcije na zapošljavanje hrvatskih državljana u većini država EU-a, što je u kombinaciji s već dugotrajnom ekonomskom i socijalnom krizom potaknulo nov emigracijski val iz Hrvatske, posebice prema Irskoj i Njemačkoj. S obzirom na to da u migracijskim kretanjima najčešće sudjeluje stanovništvo u najpovoljnijoj demoreproduktivnoj dobi, u područjima zahvaćenima emigracijom ne smanjuje se samo broj stanovnika, što je kratkoročna posljedica, nego dolazi do ubrzanja procesa starenja stanovništva što je dugoročan i vrlo teško otklonjiv negativan demografski učinak iseljavanja. Proces *starenja stanovništva* u Hrvatskoj je počeo 1960-ih godina, što koincidira s emigracijskim valom koji je posljedica već spomenutog otvaranja granica bivše Jugoslavije, ali i s pojavom prvih parcijalnih depopulacijskih procesa vezanih uz opadajuću bioreprodukciju i generacijsko neobnavljanje stanovništva (*reprodukcijaska i generacijska depopulacija*). Trenutačna demografska situacija, dakle, ne nudi previše razloga za optimizam, no ipak, uz sustavnu provedbu sveobuhvatnih mjera demografske obnove moguće je barem donekle ublažiti postojeće nepovoljno stanje što bi, vjerujemo, višestruko pozitivno utjecalo i na društveno-ekonomski razvoj i napredak Hrvatske.

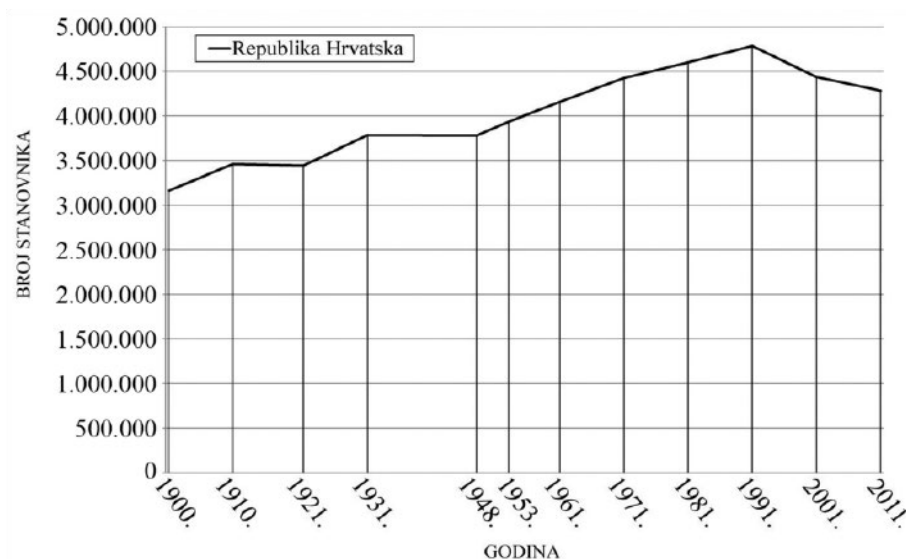
Popisno kretanje stanovništva

Popisna promjena broja stanovnika agregatni je izraz prirodnog (vitalna statistika) i mehaničkog kretanja stanovništva (iseljeničko/doseljeničkih tokova). *Ukupna depopulacija* koja se zorno indicira u popisnom smanjenju broja stanovnika u Hrvatskoj kontinuirano je prisutna od 1991. godine. Nedvojbeno je ona posljedica dugogodišnjih nepovoljnih demografskih trendova i procesa, a razumjeti je i objasniti treba naročito u kontekstu dugotrajne opadajuće bioreprodukcije, brojnog iseljavanja kao i demografskih gubitaka u Domovinskom ratu.

Stanovništvo Hrvatske od početka 20. stoljeća do 1991. imalo je trend porasta što je vidljivo iz slike 1. Ukupno je od 1900. do 1991. demografski porast iznosio 51,33%. Jedine su iznimke u kontinuiranoj demografskoj ekspanziji međupopisna razdoblja između 1910. i 1921. (demografski pad po stopi od -0,41%) te između 1931. i 1948. (demografski pad po stopi od -0,15%) kada je zabilježen, doduše nevelik, ali ipak pad ukupnoga broja stanovnika kao posljedica negativnih demografskih učinaka Prvoga, odnosno Drugoga svjetskog rata. Od prvog („kratkog“) poslijeratnog popisa iz 1948. do 1991. Hrvatska je ponovno u razdoblju kontinuirane demografske ekspanzije (ukupan porast iznosio je 26,57%), ali uza sve slabije međupopisne stope porasta stanovništva, što indicira sve snažnije djelovanje destabilizacijskih činitelja demografskog razvoja, napose sve skromnije bioreprodukcije, a sve brojnijeg iseljavanja. Dok je u međupopisnom razdoblju 1953.–1961. relativna stopa demografskog porasta iznosila 5,68%, u razdoblju 1981.–1991. smanjena je na 3,97% (a i ona je realno bila manja jer je

kontingent „ukupnog“ stanovništva uključio i popisane građane Hrvatske u inozemstvu čiji je popisni obuhvat 1991. bio zamjetno veći nego 1981. ili 1971.). Od 1991. godine, kao što je napomenuto, prisutan je pad ukupnoga broja stanovnika (*ukupna depopulacija*), i to za 10,44% u razdoblju 1991.–2011.

SLIKA 1. Popisno kretanje stanovništva u Hrvatskoj (1900.–2011.)

IZVOR: www.dzs.hr (pristup 2. veljače 2017.).

Analiza najnovijeg razdoblja na razini županija (tablica 1) daje još bolji uvid u proučavanu problematiku jer su u Hrvatskoj prisutne signifikantne regionalne razlike u demografskoj dinamici s trendom homogenizacije na temelju nepovoljnih demografskih obilježja.

TABLICA 1. Popisno kretanje stanovništva u Hrvatskoj po županijama (1961.–2011.)¹

	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Indeks promjene od 1961. do 2011.	Indeks promjene od 2001. do 2011.
Zagrebačka	233.875	232.836	259.429	282.989	309.696	317.606	135,80	102,55
Krapinsko-zagorska	168.952	161.247	153.567	148.779	142.432	132.892	78,66	93,30
Sisačko-moslavačka	255.635	258.643	255.292	251.332	185.387	172.439	67,46	93,02
Karlovačka	202.431	195.096	186.169	184.577	141.787	128.899	63,68	90,91
Varaždinska	179.905	184.380	187.495	187.853	184.769	175.951	97,80	95,23
Koprivničko-križevačka	143.019	138.994	133.790	129.397	124.467	115.584	80,82	92,86
Bjelovarsko-bilogorska	167.599	157.811	149.551	144.042	133.084	119.764	71,46	89,99
Primorsko-goranska	240.621	270.660	304.038	323.130	305.505	296.195	123,10	96,95
Ličko-senjska	118.329	106.433	90.836	85.135	53.677	50.927	43,04	94,88
Virovitičko-podravska	127.512	116.314	107.339	104.625	93.389	84.836	66,53	90,84
Požeško-slavonska	99.340	101.745	99.096	99.334	85.831	78.034	78,55	90,92
Brodsko-posavska	154.309	164.065	167.667	174.998	176.765	158.575	102,76	89,71
Zadarska	174.957	190.356	194.098	214.777	162.045	170.017	97,18	104,92

¹ U razmatranje u ovom radu uzet je ukupan broj stanovnika. Analiza demografske dinamike prema konceptu prisutnosti ili stanovništva „u zemlji“ nije primijenjena jer nije dostupan broj popisanih stanovnika u inozemstvu za 2011. godinu, tj. nije dostupan broj onih koji, prema tada korištenoj popisnoj metodologiji, tjedno dolaze u Hrvatsku, a uključeni su u kontingent „ukupnog“ stanovništva. Usporedi li se broj stanovnika „u zemlji“ iz 2001. (4.200.214) i ukupan broj stanovnika iz 2011. (4.284.899), uviđa se da je u posljednjem međupopisju ostvaren demografski porast od 2,0%. U vjerodostojnost tih podataka treba izraziti sumnju jer porast broja stanovnika nije primjetan u stvarnosti. Iz podataka vitalne statistike razvidno je da je u Hrvatskoj prisutna prirodna depopulacija, pa stoga eventualni porast broja stanovnika sigurno nije uvjetovan prirodnim priraštajem jer ga u razdoblju 2001.–2011. nije bilo. Podatci o starenju stanovništva, također, ne idu u prilog porastu broja stanovnika imigracijom jer je u posljednjem međupopisju u Hrvatskoj povećan indeks starenja. Kako u migracijama najčešće sudjeluje mlađe stanovništvo, u stvarnim bi se imigracijskim okolnostima očekivalo smanjenje razine ostarjelosti stanovništva. Vjerojatnije je da je suprotno metodološkim smjernicama, godine 2011. u Hrvatskoj popisan izvjestan broj stanovnika koji zapravo ne žive „u zemlji“. Detaljnije u: Akrap (2014, 2015).

	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Indeks promjene od 1961. do 2011.	Indeks promjene od 2001. do 2011.
Osječko-baranjska	328.965	351.164	356.470	367.193	330.506	305.032	92,72	92,29
Šibensko-kninska	164.757	161.199	152.128	152.477	112.891	109.375	66,39	96,89
Vukovarsko-srijemska	193.224	217.115	223.919	231.241	204.768	179.521	92,91	87,67
Splitsko-dalmatinska	339.686	389.277	436.680	474.019	463.676	454.798	133,89	98,09
Istarska	176.838	175.199	188.332	204.346	206.344	208.055	117,65	100,83
Dubrovačko-neretvanska	99.593	108.131	115.683	126.329	122.870	122.568	123,07	99,75
Međimurska	112.073	115.660	116.825	119.866	118.426	113.804	101,54	96,10
Grad Zagreb	478.076	629.896	723.065	777.826	779.145	790.017	165,25	101,40
Republika Hrvatska	4.159.696	4.426.221	4.601.469	4.784.265	4.437.460	4.284.889	103,01	96,56

IZVOR: www.dzs.hr (pristup 2. veljače 2017.).

Razmotri li se indeks promjene ukupnoga broja stanovnika od 1961. do 2011. uviđa se da je samo 8 hrvatskih županija u tom razdoblju imalo demografski porast a da je ukupno stanovništvo Hrvatske u tih pola stoljeća poraslo svega 3,01%, što znači da se Hrvatska, u smislu broja stanovnika, na stanovit način „vratila“ pola stoljeća unatrag. Županije s demografskim porastom između 1961. i 2011. su Grad Zagreb te Zagrebačka, Splitsko-dalmatinska, Primorsko-goranska, Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Brodsko-posavska i Međimurska županija. Znakovito je da je Grad Zagreb (koji ima status županije) imao najveći porast ukupnoga broja stanovnika u tom razdoblju (relativna stopa promjene iznosila je 65,25%), nakon kojeg slijedi Zagrebačka županija koja čini „prsten“ oko Grada Zagreba s relativnom stopom promjene od 35,80% i koja zajedno s Gradom Zagrebom čini zagrebačku urbanu regiju ili aglomeraciju. Takvo je stanje posljedica snažnog društvenog razvoja i ekonomskog rasta hrvatske metropole. Snažni demografski rast Zagreba u drugoj polovini 20. stoljeća posljedica je planski provedene urbano bazirane industrijalizacije koja je stimulirala migraciju selo – grad. Drugim riječima, industrijalizacija i urbanizacija Zagreba i njegova „prstena“ odvijala se u kontekstu snažne deagrarizacije i deruralizacije što je potaknulo prostornu populacijsku polarizaciju ne samo šireg zagrebačkog nego i hrvatskoga prostora općenito.

Znakovito je da su Splitsko-dalmatinska (relativna stopa promjene iznosila je 33,89%) i Primorsko-goranska županija (relativna stopa promjene 23,10%) po porastu broja stanovnika odmah iza Grada Zagreba i Zagrebačke županije što ne čudi jer su u sastavima tih dviju županija makroregionalni centri Split, odnosno Rijeka, drugi i treći grad u Hrvatskoj po broju stanovnika, ali i ekonomskoj snazi i centralitetu. Zanimljivo je da Osječko-baranjska županija u sastavu koje se nalazi četvrti grad po broju stanovnika u Hrvatskoj (Osijek) bilježi u promatranom razdoblju pad ukupnoga broja stanovnika (relativna stopa promjene iznosila je -7,28%), što je uglavnom posljedica brojne emigracije iz ruralnih prostora ove županije.² Tradicionalna agrarna orijentacija širega područja i sporiji razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti u centrima nisu omogućili prihvaćanje viškova deagrarizirane radne snage i snažnije socioekonomsko restrukturiranje područja Osječko-baranjske županije (Jukić, Turk, 2010). Uz navedene županije demografski porast između 1961. i 2011. imale su i Brodsko-posavska (2,76%), Istarska (17,65%), Dubrovačko-neretvanska (23,07%) i Međimurska županija (1,54%).

Najveći pad ukupnoga broja stanovnika između 1961. i 2011. zabilježile su Ličko-senjska (relativna stopa promjene iznosila je -56,96%), Karlovačka (relativna stopa promjene -36,32%) i Šibensko-kninska županija (relativna stopa promjene -33,61%). Slična obilježja demografske dinamike imaju i Virovitičko-podravska (-33,47%) te Sisačko-moslavačka županija (-32,54%), dok su tek u nešto boljoj, ali i dalje vrlo teškoj situaciji glede demografske dinamike bile Krapinsko-zagorska (-21,34%), Koprivničko-križevačka (-19,18%) i Varaždinska županija (-2,2%). Rezultat je to dugogodišnje nebrige u pogledu demografskog i ekonomskog razvoja koja je posebice bila i još uvijek jest izražena u ruralnim prostorima koji dominiraju u spomenutim županijama. Velik je problem izostanak ili zakašnjela socijalno-geografska transformacija ruralnih prostora³ Hrvatske. Taj proces podrazumijeva preobrazbu ruralnih prostora gdje se tradicionalna, pretežito agrarna, odnosno poljoprivredna orijentacija zamjenjuje orijentacijom ruralnog stanovništva na sekundarne i tercijarne djelatnosti s time da u optimalnim uvjetima ne dolazi do iseljavanja sa sela i do pada poljoprivredne proizvodnje. S obzirom na to da se to uglavnom nije događalo, posljedice su se najviše očitovale u snažnom ruralnom egzodusu i demografskom pražnjenju. Međutim, ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da su te izrazito depopulacijske županije bile i „ratne“ županije tijekom prve polovine 1990-ih godina, da

² U razdoblju od 1961. do 1991. Grad Osijek, kao i samo naselje Osijek, bilježe porast ukupnoga broja stanovnika, da bi nakon 1991. i oni ušli u trend ukupne depopulacije, s napomenom da je broj stanovnika 2011. u oba slučaja ipak veći od onog iz 1961. godine.

³ Proces socijalno-geografske transformacije ruralnih prostora kompleksan je i može uključivati različite čimbenike i procese pri čemu je bit modernizirati ruralni prostor i učiniti ga atraktivnim za život i ekonomske investicije pri čemu se ne narušava ekološka ravnoteža.

su njihovi značajni dijelovi bili – kraće ili dulje vrijeme – okupirani, da su pretrpjele velike materijalne ratne štete i da su, što je osobito važno, imale i visoke demografske (naročito migracijske) ratne gubitke, što se osobito odrazilo na izrazito negativnu demografsku dinamiku od 1991. do 2001. godine. Među depopulacijske i „ratne“ županije treba ubrojiti i Požeško-slavonsku u kojoj je između 1961. i 2011. relativna stopa promjene iznosila -21,45%, Bjelovarsko-bilogorsku u kojoj je relativna stopa promjene iznosila -28,54% i Vukovarsko-srijemsku u kojoj je u istom razdoblju relativna stopa promjene bila -7,09%.

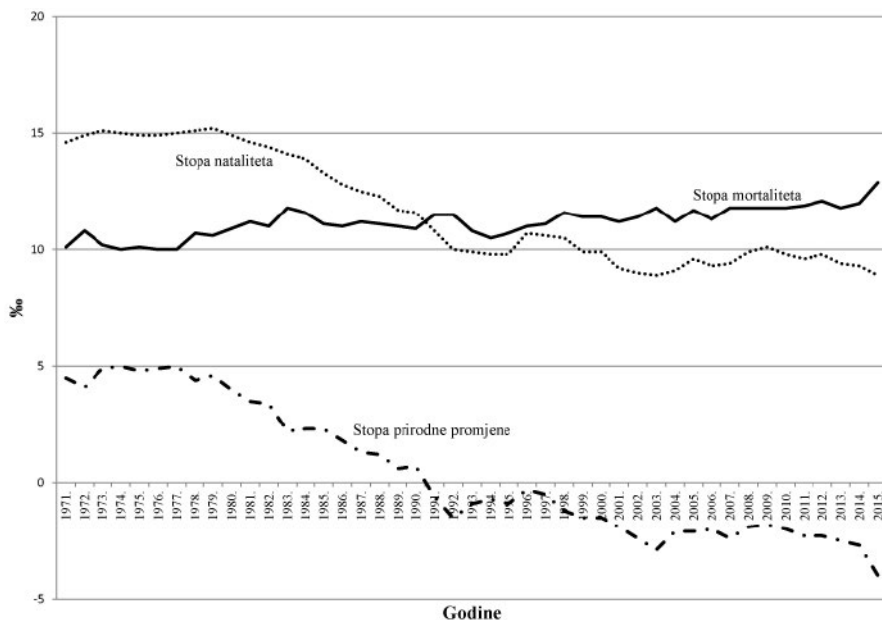
Razmotri li se najnovije međupopisje (2001.–2011.), primjetno je da porast ukupnoga broja stanovnika bilježe samo Zadarska (4,92%), Zagrebačka (2,55%) i Istarska županija (0,83%) te Grad Zagreb (1,40%) s time da ni u jednoj navedenoj administrativnoj jedinici nije zabilježen indeks promjene veći od 105, pa je demografski porast u njima u biti zanemariv, tj. vrlo skroman. Sve ostale županije bilježe pad ukupnoga broja stanovnika s tim da je demografski regres bio najveći u Vukovarsko-srijemskoj (-12,33%), Brodsko-posavskoj (-10,29%) i Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (-10,01%). Radi se o trima županijama koje se nalaze u panonskom, odnosno peripanonskom prostoru Hrvatske s velikim razvojnim potencijalima koji nažalost nisu adekvatno iskorišteni, pri čemu ne treba smetnuti s uma i odgođeni negativan utjecaj rata iz 1990-ih godina. Ukratko, može se reći da županije koje imaju relativno bolje ekonomske pokazatelje imaju i nešto bolja demografska obilježja.

Prirodno kretanje stanovništva

Razmotri li se prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj tijekom druge polovine 20. stoljeća primjetna su dva karakteristična razdoblja temeljena na kriteriju predznaka bioreprodukcije (Wertheimer-Baletić, 2005). Prvo razdoblje trajalo je od 1954. do 1990. i obilježeno je pozitivnom prirodnom promjenom (doduše, s trendom gotovo kontinuiranog približavanja negativnim vrijednostima). Drugo je razdoblje počelo 1991. i obilježeno je *prirodnom depopulacijom* stanovništva, koja je u kontinuitetu do danas. Prema podacima hrvatske vitalne statistike⁴ prirodno je smanjenje u našoj zemlji, u razdoblju od 1991. do 2015., doseglo, prema konceptu prisutnosti, 202 tisuće stanovnika, što znači da je Hrvatska prirodnim putem na godišnjoj razini gubila prosječno više od 8 tisuća osoba. Stope nataliteta u Hrvatskoj su na vrlo niskoj razini; od 1984. ispod 14 promila što prema formalnim statističkim kriterijima indicira posttranzicijsku etapu u razvoju stanovništva. Stope mortaliteta osciliraju na podjednakoj razini, no posljednjih nekoliko godina pokazuju trend (blagog) porasta, što dovodimo u vezu s ubrzanjem procesa demografskog starenja (slika 2).

⁴ Izvor: Tablogrami prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske, DZSRH, Zagreb.

SLIKA 2. Stope prirodnog kretanja stanovništva u Hrvatskoj (1971.–2015.)

Vrlo nepovoljne trendove u pogledu bioreprodukcije indicira i totalna stopa fertiliteta koja označava prosječan broj živorođene djece koju bi rodila „prosječna“ žena tokom svog fertilnog razdoblja, uz pretpostavku da djeluju sadašnje posebne stope fertiliteta prema dobi i uz izostanak utjecaja smrtnosti (Nejašmić, 2005). Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku Hrvatska je 2015. imala vrijednost totalne stope fertiliteta od 1,41 (izvor: Statistički ljetopis Hrvatske 2016., DZSRH, Zagreb). Zna li se da je kritična brojčana vrijednost kojom se osigurava jednostavna reprodukcija stanovništva u smislu obnavljanja generacija 2,1 jasno je da je Hrvatska prilično ispod te razine. Dakle, s obzirom na trenutačne okolnosti izvjestan je daljnji prirodni pad stanovništva.

Glavni uzroci prirodne depopulacije vezani su, prije svega, za dugoročne trendove smanjenja nataliteta (tzv. bijela kuga). Tranzicija nataliteta bila je ubrzana pod snažnim utjecajem modernizacijskih procesa, napose industrijalizacije i urbanizacije, uz što se paralelno odvijala i brojna emigracija na lokalnoj (ruralni egzodus) i na nacionalnoj razini (iseljavanje u inozemstvo) (Živić, Turk, Pokos, 2014). Jačanju prirodne depopulacije pogodovao je i Domovinski rat u domeni „depresiranja“ nupcijaliteta i fertiliteta/nataliteta.

Odlazak seoskog stanovništva u gradove i u inozemstvo utjecao je i na promjenu stava o poželjnom broju djece u obitelji. Istraživanja pokazuju da je prvi naraštaj deagrariiranog stanovništva nastojao odbaciti ono što bi ga moglo vezati uz sociokulturalna obilježja seoskih patrijarhalnih porodica, pa tako i u pogledu broja djece (Akrap, 2015). Pod pritiskom novoga socijalnog okruženja manji je broj djece podrazumijevao veći odmak od društva podrijetla i „dobivanje legitimacije gradskog čovjeka“. Više od dvoje djece nerijetko je etiketirano kao zaostalost (Akrap, 2015). Nije se, dakle, u tom slučaju radilo o razvojem i životnim aspiracijama novooblikovanoj ljestvici životnih vrijednosti, nego, naprotiv, o prevladavajućem stavu nove životne sredine (Akrap, 2015). Jasno je da je ruralno stanovništvo prije preseljenja u gradove (ili odlaska u inozemstvo) u određitu svojega preseljenja vidjelo sredinu koja je superiorna onoj iz koje se iseljavalo. Tu zapravo dolazi i do krize identiteta koja se ogleda u ubrzanom odbacivanju starih navika i načina života te možda još i bržem i često nekritičkom kopiranju, a kasnije i potpunom (jednako nekritičkom) usvajanju načina života i razmišljanja nove „superiorne“ sredine. Drugim riječima, modernizacijski procesi (industrijalizacija, deagrari-zacija, urbanizacija, deruralizacija i dr.) imali su s demografskog motrišta i tamniju, tj. manje pozitivnu stranu.

U Hrvatskoj se posljednjih godina javlja i povećanje socijalitnog steriliteta. Pod tim se pojmom smatra nepostojanje individualnih ili društvenih uvjeta za stvarno sudjelovanje u reprodukciji stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999). Prema A. Akrapu i I. Čipinu (2006) socijalitetni se sterilitet odnosi na osobe koje dragovoljno nemaju djece ili pak roditeljstvo i brak odgađaju za kasnije godine života, najčešće radi karijere. Socijalitetni sterilitet vrlo nepovoljno utječe na sveukupne demografske prilike u Hrvatskoj, naročito na razinu bioreprodukcije, jer determinira snižavanje fertiliteta/nataliteta. U brojčanom smislu, socijalitetni se sterilitet ponajviše prepoznaje u padu nupcijaliteta, odnosno, u smanjenju broja sklopljenih brakova na godišnjoj razini.

Ne dođe li u skorije vrijeme do značajnih pomaka nabolje u pogledu demoreprodukcije izgledno je daljnje pogoršanje demografske situacije koje će rezultirati nizom novih ekonomskih i društvenih problema. Jer, neizvjesna je hrvatska demografska budućnost bez biološkog obnavljanja.

Migracijski procesi

Za Hrvatsku se može reći da je i emigracijska zemlja. Iseljavanje iz Hrvatske ima više nego stogodišnji kontinuitet. *Prvi* veliki emigracijski val zbio se krajem 19. i početkom 20. stoljeća i bio je usmjeren prema prekomorskim zemljama. Taj je emigracijski val uvelike bio uvjetovan agrarnom prenapučenošću većeg dijela državnoga teritorija. Tako nastali demografski gubitci uspijevali su se nadoknaditi prirodnim priraštajem koji je u

to vrijeme još uvijek bio relativno visok. Hrvatska se, naime, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nalazila u ranoj podetapi etape demografske tranzicije tijekom koje se značajno smanjila smrtnost stanovništva, dok je rodost ostala uglavnom na predtranzicijskoj (relativno visokoj) razini. Stoga je Hrvatska u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća bilježila relativno jak demografski porast: 13,89% između 1880. i 1890., 10,75% između 1890. i 1900. i 9,46% između 1900. i 1910. godine (detaljnije u: Akrap, 2012).

Sveukupna politika prema selu u drugoj polovini 20. stoljeća ostavila je traga i na migracijskom obrascu ruralnoga stanovništva. Ona je imala višestruko negativne gospodarske i demografske učinke. S jedne strane pridonijela je još većoj neravnomjernosti prostornog razmještaja stanovništva, a s druge strane ubrzanjem snižavanju fertiliteta (Akrap, 2015). Tijekom 1960-ih ne samo ruralni prostori izvan neposrednog okruženja velikih gradova nego i stanovništvo manjih gradova migriralo je prema velikim gradovima ili prema inozemstvu (Akrap, 2015).

Od sredine 1960-ih do prvih godina 1970-ih iselilo se oko 300.000 osoba na „privremeni“ rad u inozemstvo, od čega oko 83% iz seoskih naselja (Akrap, 2004, 2015). To je bio *drugi* veliki iseljenički val iz Hrvatske u 20. stoljeću. On je uglavnom bio usmjeren na Njemačku i druge zapadnoeuropske zemlje i pretežito se iseljavalo stanovništvo niže obrazovne razine. U 1980-im dominantno mjesto zauzimaju migracije prema velikim hrvatskim gradovima, a u 1990-im demografske su promjene pod snažnim učincima Domovinskog rata i s time povezanim unutarnjim i osobito vanjskim migracijama (Akrap, 2015). Pritom svakako treba naglasiti da je ratom na različite načine bila zahvaćena gotovo polovica državnoga teritorija s više od milijun stanovnika (popis 1991.), a da se pod izravnim ratnim zbivanjima našlo više od tisuću hrvatskih naselja, s približno pola milijuna stanovnika (Živić, Turk, Pokos, 2014). Rat je tako promijenio utjecaj pojedinih demografskih i drugih čimbenika na dinamiku i razvoj ukupnoga stanovništva Hrvatske. S punim se pravom može reći da je Hrvatska u prvoj polovini 1990-ih bila u jednoj od „neregularnijih faza svojega dosadašnjega demografskog razvitka“ (Živić, Turk, Pokos, 2014).

Treći veliki iseljenički val iz Hrvatske u posljednjih stotinu i nešto više godina počeo je nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. i traje s pojačanim intenzitetom i danas. Točan broj iseljenih nije poznat jer se postojeći službeni i javno objavljeni podatci ne doimaju posve vjerodostojnima. Problem je, naime, u tome što velik broj osoba koje se iseljavaju iz Hrvatske ne odjavljuje prebivalište iako je to zakonska obveza, pa je stvaran broj iseljenih sigurno osjetno veći, što je i primjetno u prostoru, pogotovo u Slavoniji. D. Župarić-Ilić (2016) u studiji *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*, oslanjajući se na službene podatke Državnoga zavoda za statistiku RH, navodi da se iz Hrvatske 2015. godine ukupno odselila 29.651 osoba.

Od toga je broja hrvatskih državljana bilo 28.268. Najveći broj hrvatskih državljana odselio se u druge zemlje EU-a (27.044), od čega najviše u Njemačku⁵ (12.264), Austriju (3208) i Italiju (1288). Razmotre li se europske zemlje koje nisu članice EU-a, najviše se hrvatskih državljana 2015. odselilo u Srbiju (3235), Bosnu i Hercegovinu (2501) i Švicarsku (1572). Prema podacima MUP-a koje je prenio *Vječernji list* (<http://www.vecernji.hr/hrvatska/moze-li-gore-lani-rodna-36372-djeteta-a-umrle-52034-osobe-i-iselilo-ih-se-53529-1145522>) u 2016. je 16.789 osoba odjavilo prebivalište u Hrvatskoj. Iste je godine 36.740 osoba prijavilo privremeni odlazak iz Hrvatske. To znači da se iz Hrvatske 2016. godine iselilo najmanje 53.529 osoba.

O nepotpunosti podataka o migracijama svjedoči i izostanak prikazivanja migracija u Irsku u publikacijama DZS-a. Opće je poznato da je velik broj Hrvata odselio u tu zemlju nakon što je Hrvatska pristupila EU-u, prvenstveno zbog toga što je Irska jedina država EU-a u kojoj je engleski službeni jezik a koja nije uvela privremenu zabranu zapošljavanja hrvatskih državljana. Poznato je da se engleskim kao stranim jezikom služi najveći broj stanovnika Hrvatske, pa odlaskom u Irsku nije trebalo učiti nov jezik,⁶ što uvelike olakšava snalaženje i prilagodbu doseljenika na novu sredinu. Takva dugotrajna i intenzivna emigracija dodatno otežava već izrazito negativnu demografsku situaciju u Hrvatskoj, a njezine prave posljedice i buduće tokove vrlo je teško sagledati. Posebno zabrinjava emigracija iz već otprije demografski i ekonomski oslabljenih prostora koji ovim emigracijskim procesima doslovce dolaze na rub demografskog izumiranja, bez izgleda za poboljšanje stanja u doglednoj budućnosti.

Starenje stanovništva

Stanovništvo Hrvatske je u uznapređenoj fazi *demografskog starenja*. Stanovništvo Hrvatske ušlo je u proces starenja krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina. O tome svjedoči promjena vrijednosti indeksa starenja⁷ koja je u međupopisju od 1961. do

⁵ Njemačka je „tradicionalna“ destinacija emigracije iz Hrvatske. Uz to što je njemačko gospodarstvo najjače u EU-u, privlačni faktori za odseljavanje u tu zemlju bile su već postojeće rodbinske veze i relativna raširenost njemačkog kao stranog jezika u Hrvatskoj.

⁶ Ostale dvije članice EU-a u kojima je engleski službeni jezik (Ujedinjeno Kraljevstvo i Malta) uvele su privremenu zabranu zapošljavanja hrvatskih državljana, što znači da je za njihovo zapošljavanje u tim državama potrebna radna dozvola, kao što je trebala prije pristupa Hrvatske EU-u. Uz to, odlukom Ujedinjenog Kraljevstva o istupanju iz EU-a Irska, koja ostaje u EU-u, zbog nepostojanja jezične barijere postaje dodatno privlačna.

⁷ Indeks starenja je omjer između starog ($P_{\geq 65}$) i mladog stanovništva ($P_{(0-14)}$). Računa se po formuli $I_s = \frac{P_{\geq 65}}{P_{(0-14)}} \cdot 100$.

1971. premašila 40,⁸ a ta se vrijednost najčešće uzima kao granična vrijednost kada stanovništvo ulazi u proces starenja (tablica 2). Proces demografskog starenja najprije je počeo u ruralnim prostorima koji su zaostajali u ekonomskom razvoju, a spomenuti je proces uvelike uzrokovan emigracijom stanovništva u reproduktivnoj dobi (Živić, Turk, Pokos, 2014).

TABLICA 2. Odabrani indikatori sastava stanovništva Hrvatske po dobi

Indikatori	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2014. (procjena)	2030. (projekcija)
Koeficijent mladosti*	27,0	27,2	22,6	20,9	19,4	17,0	15,2	14,7	13,1
Koeficijent starosti*	7,0	7,4	9,6	11,4	11,6	15,6	17,7	18,6	25,0
Indeks starenja*	25,8	27,2	42,6	54,4	60,0	91,9	116,3	126,4	191,4
Koeficijent ukupne dobne ovisnosti*	51,6	53,1	48,1	48,4	45,9	48,8	49,1	50,0	61,5
Koeficijent dobne ovisnosti mladih*	41,0	41,7	33,7	31,3	28,7	25,4	22,7	22,1	21,1
Koeficijent dobne ovisnosti starih*	10,6	11,4	14,4	17,0	17,2	23,4	26,4	27,9	40,4
Prosječna starost	30,7	32,5	34,0	35,4	37,1	39,3	41,7	42,4	45,6

* Za mlado stanovništvo uzeto je ono u dobi do 14. godine, a za staro ono u dobi 65 i više godina.

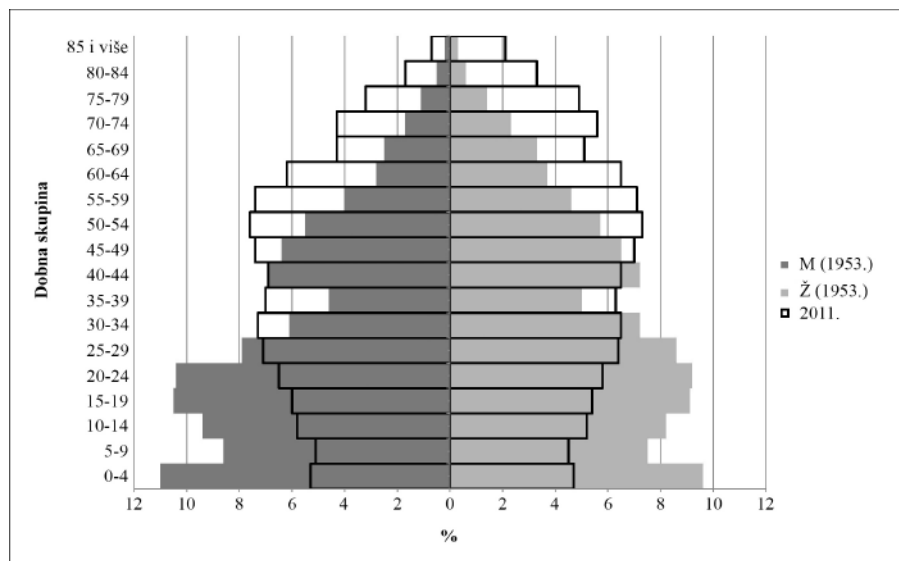
IZVOR: Popisi stanovništva 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2001. i 2011., SZS Beograd i DZSRH, Zagreb; Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2014., Priopćenje 7.1.4., DZSRH, Zagreb, rujan 2015.; Statistički ljetopisi Republike Hrvatske, DZSRH, Zagreb; Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: demografski scenarij i migracije, Čipin, I. (voditelj), Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Katedra za demografiju, Zagreb, 2014.

Iz tablice 2 vidljivo je da svi izračunati indikatori upućuju na kontinuiranost procesa demografskog starenja. Posebno zabrinjava činjenica da je prema popisu stanovništva iz 2011. godine vrijednost indeksa starenja premašila 100 i dosegla vrijednost 116,3. To znači da na 100 stanovnika mlade dobi dolazi oko 116 stanovnika stare životne dobi što je krajnje nepovoljno kako za bioreprodukciju tako i za formiranje

⁸ A. Wertheimer-Baletić (1999) smatra da starenje stanovništva počinje kad vrijednost indeksa starenja premaši 40, a I. Nejašmić (2005) smatra da počinje kad vrijednost toga indeksa premaši 35.

kontingenata stanovništva prema ekonomskoj (ne)aktivnosti, a to je ujedno destabilizacijski čimbenik ekonomskog i društvenog razvoja u najširem smislu tih riječi. Prema procjeni Državnoga zavoda za statistiku RH iz 2014., vrijednost toga indeksa dosegla je 126,4, a prema projekciji I. Čipina (2014) vrijednost indeksa starenja u Hrvatskoj trebala bi 2030. dosegnuti 191,4, što znači da će starih osoba biti dvostruko više nego mladih. Imajući to u vidu, teško je zamisliti društveni i ekonomski sustav koji može funkcionirati u tim regresivnim demografskim okolnostima.

SLIKA 3. Usporedba piramida starosti stanovništva Hrvatske 1953. i 2011. godine

Usporedba piramida starosti iz 1953. i 2011. zorno prikazuje napredovanje procesa starenja stanovništva. Za piramidu iz 1953. može se reći da odražava progresivni ili ekspanzivni tip sastava stanovništva prema dobi. U takvom sastavu dominiraju mlađe dobne skupine, pa je stoga baza piramide široka. Najzastupljenija je najmlađa dobna skupina (0-4 godine starosti). Ona je posljedica kompenzacijskog razdoblja povećanog nataliteta nakon Drugoga svjetskog rata (tzv. razdoblje *baby booma*). Dobne skupine stare 25 godina i više osjetno su manje zastupljene, a primjetne su i okrnjene dobne skupine. Okrnjene dobne skupine od 5. do 14. godine starosti posljedica su „depresiranog“ (smanjenog) nataliteta tijekom Drugoga svjetskog rata i činjenice da su generacije koje su tada ušle u najpovoljniju demoreproduktivnu dob već bile malobrojnije uslijed „depresiranog“ (smanjenog) nataliteta tijekom Prvog svjetskog rata kada su se rodile.

Uz to, treba imati na umu da su generacije rođene za vrijeme Prvoga svjetskog rata bile za vrijeme Drugoga svjetskog rata u najpovoljnijoj dobi za vojnu službu, pa je iz toga razloga razmjerno velik broj osoba te dobi i poginuo u tome ratu. To je objašnjenje okrnjenosti generacija dobnih skupina od 30. do 39. godine života.

U odnosu na piramidu starosti iz 1953., ona iz 2011. više niti nema oblik piramide nego *urne* (čak se približava obliku *obrnute* piramide), a ukazuje na regresivni ili kontraktivni tip sastava stanovništva prema dobi. Povećanje broja i udjela stanovništva starijega od 65 godina predstavlja velik izazov za sustav zdravstva, socijalne skrbi i mirovinski sustav, posebno zbog činjenice da velik dio takva stanovništva živi u ruralnim prostorima i često bez pristupa osnovnim zdravstvenim i ostalim uslugama. Ta se činjenica mora uzeti u obzir prigodom planiranja budućeg razvoja spomenutih prostora (Živić, Turk, Pokos, 2014.). Upravo ljudski resurs nedostaje kako Hrvatskoj u cjelini, tako i mnogim njezinim dijelovima. Nastave li se ovakvi demografski procesi, a izgledno je da hoće, nedostatak ljudskih resursa predstavljat će ozbiljnu poteškoću pri pokušajima provedbe strateških mjera populacijske revitalizacije i prostorno (regionalno) ravnomjernijeg ekonomskog razvoja.

Projekcije stanovništva

Iz svega navedenoga jasno je da će se depopulacijski procesi u Hrvatskoj nastaviti. Neizvjestan je jedino njihov intenzitet. U cilju predviđanja budućih demografskih kretanja rade se projekcije stanovništva. Pojedine se projekcije mogu temeljiti na različitim pretpostavkama budućih demografskih kretanja, a postoje i različite metode projiciranja tako da rezultati projekcija mogu međusobno varirati, čak i značajnije.

Za razmatranje osnovnih obilježja budućeg stanovništva Hrvatske korištene su u ovom radu četiri projekcije. Prva je vlastita projekcija autorâ ovog rada izrađena komponentnom metodom. Ta je metoda definirana na temelju procjene ili projekcije broja rođenih, broja umrlih i migracijske bilance (Hollmann, Mulder, Kallan, 2000). To znači da ova metoda ne razmatra dobne kohorte stanovništva, već ga uzima u cijelosti.

U svojem najjednostavnijem obliku stanovništvo se komponentnom metodom projicira prema sljedećoj formuli:

$$P_t = P_{t-1} + R_{t-1,t} - U_{t-1,t} + M_{t-1,t}$$

Pri čemu je:

- P_t – stanovništvo u vremenu t
- P_{t-1} – stanovništvo u vremenu $t - 1$
- $R_{t-1,t}$ – rođeni u intervalu od vremena $t - 1$ do vremena t
- $U_{t-1,t}$ – umrli u intervalu od vremena $t - 1$ do vremena t
- $M_{t-1,t}$ – migracijska bilanca od vremena $t - 1$ do vremena t

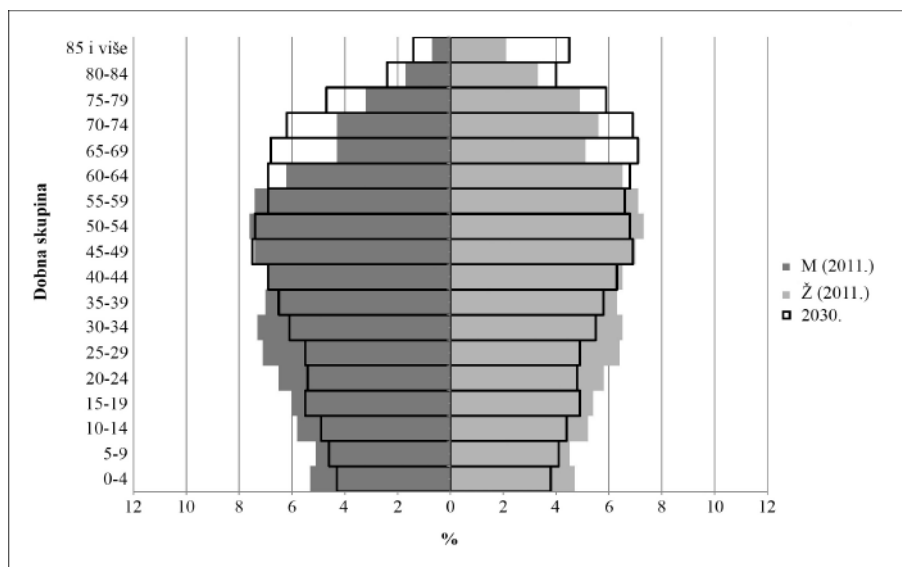
Treba napomenuti da je početno vrijeme projekcije 31. ožujka 2011. u 24 sata te da je za interval (od vremena $t - 1$ do vremena t) uzeta godina dana.

Prema ovoj projekciji stanovništva Hrvatska bi 2021. potencijalno mogla imati 4.132.338 stanovnika što je 3,56% manje nego 2011., a 2031. samo 3.979.777 stanovnika ili 7,12% manje nego 2011. godine. To je tek nešto više nego što je Hrvatska imala stanovnika 1953. s gotovo sigurnom neusporedivo većom ostarjelosti stanovništva od one zabilježene te godine.

Druga je projekcija preuzeta iz studije *Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: demografski scenarij i migracije* čiji je voditelj I. Čipin (2014). Pojedini su njezini rezultati već korišteni u ovome radu (tablica 2), a ova projekcija projicira i budući sastav stanovništva prema dobi i spolu. Zadnja projicirana godina je 2030. Prema tom predviđanju Hrvatska bi 2030. trebala imati 3.918.127 stanovnika što je 8,56% manje nego 2011. godine. Rezultat je dakle sličan rezultatu projekcije izrađene komponentnom metodom za 2031. godinu.

Usporedi li se piramida starosti za 2011. s projiciranom za 2030. primjećuje se progrediranje procesa demografskog starenja. Obje piramide imaju oblik *urne* s time da je u projiciranoj piramidi primjetno daljnje smanjenje kontingenata mladog a osetno povećanje kontingenata starog stanovništva. Prema toj projekciji dobna skupina od 75. do 79. godine starosti bit će već brojnija od najmlađe dobne skupine (0-4 godine). To će biti rezultat daljnje redukcije nataliteta, a pristizanja u staru dob nešto brojnijih generacija rođenih u kompenzacijskom razdoblju povećanog nataliteta nakon Drugoga svjetskog rata.

SLIKA 4. Usporedba piramida starosti stanovništva Hrvatske 2011. i 2030. (projekcija)

Andelko Akrap (2015) izradio je projekciju ukupnog broja i dobne strukture Hrvatske do 2051. godine. Rezultati spomenute projekcije prikazani su u tablicama 3 i 4. Prema toj projekciji ukupan broj stanovnika Hrvatske od 2011. do 2051. bio bi smanjen za 19,32%.

TABLICA 3. Projekcija broja stanovnika po županijama Hrvatske do 2051. godine

Grad/Županija	Broj stanovnika 2011. i projicirani broj do 2051. godine				
	2011.	2021.	2031.	2041.	2051.
Zagrebačka	317.606	324.867	327.532	325.986	321.871
Krapinsko-zagorska	132.892	128.879	123.207	115.566	106.798
Sisačko-moslavačka	172.439	150.230	126.037	99.367	71.784
Karlovačka	128.899	116.311	102.913	88.661	73.893
Varaždinska	175.951	172.553	166.621	158.221	148.008
Koprivničko-križevačka	115.584	111.481	106.128	99.124	91.206
Bjelovarsko-bilogorska	119.764	109.920	99.028	86.295	72.738
Primorsko-goranska	296.195	287.181	272.590	255.036	238.860
Ličko-senjska	50.927	43.577	36.630	29.710	22.715
Virovitičko-podravska	84.836	78.281	70.764	61.451	51.217
Požeško-slavonska	78.034	69.809	61.067	50.754	39.601
Brodsko-posavska	158.575	148.032	136.727	122.576	106.496
Zadarska	170.017	173.513	176.267	178.038	179.715
Osječko-baranjska	305.032	293.087	276.336	254.088	229.136
Šibensko-kninska	109.375	97.548	85.973	73.520	61.194
Vukovarsko-srijemska	179.521	165.647	150.177	131.398	110.394
Splitsko-dalmatinska	454.798	446.244	434.294	415.360	392.471
Istarska	208.055	205.481	199.256	190.885	182.207
Dubrovačko-neretvanska	122.568	120.614	118.241	114.560	110.238
Međimurska	113.804	111.459	107.488	101.644	94.256
Grad Zagreb	790.017	796.835	787.113	771.259	752.066
Hrvatska	4.284.889	4.151.550	3.964.385	3.723.497	3.456.866

IZVOR: Akrap, A. (2015). Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051. *Bogoslovska smotra*, god. 85, br. 3, 855-881.

TABLICA 4. Projekcija broja stanovnika po županijama Hrvatske do 2051. godine

Grad/županija	Indeks promjene u odnosu na 2011. godinu				
	2011.	2021.	2031.	2041.	2051.
Zagrebačka	100	102,3	103,1	102,6	101,3
Krapinsko-zagorska	100	97,0	92,7	87,0	80,4
Sisačko-moslavačka	100	87,1	73,1	57,6	41,6
Karlovačka	100	90,2	79,8	68,8	57,3
Varaždinska	100	98,1	94,7	89,9	84,1
Koprivničko-križevačka	100	96,5	91,8	85,8	78,9
Bjelovarsko-bilogorska	100	91,8	82,7	72,1	60,7
Primorsko-goranska	100	97,0	92,0	86,1	80,6
Ličko-senjska	100	85,6	71,9	58,3	44,6
Virovitičko-podravska	100	92,3	83,4	72,4	60,4
Požeško-slavonska	100	89,5	78,3	65,0	50,7
Brodsko-posavska	100	93,4	86,2	77,3	67,2
Zadarska	100	102,1	103,7	104,7	105,7
Osječko-baranjska	100	96,1	90,6	83,3	75,1
Šibensko-kninska	100	89,2	78,6	67,2	55,9
Vukovarsko-srijemska	100	92,3	83,7	73,2	61,5
Splitsko-dalmatinska	100	98,1	95,5	91,3	86,3
Istarska	100	98,8	95,8	91,7	87,6
Dubrovačko-neretvanska	100	98,4	96,5	93,5	89,9
Međimurska	100	97,9	94,4	89,3	82,8
Grad Zagreb	100	100,9	99,6	97,6	95,2
Hrvatska	100	96,9	92,5	86,9	80,7

IZVOR: Akrap, A. (2015). Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051. *Bogoslovska smotra*, god. 85, br. 3, 855-881.

Na temelju projiciranog porasta/smanjenja broja stanovnika do 2051. županije se mogu razvrstati u četiri skupine:

- *prva*, s dvjema županijama s porastom ukupnoga broja stanovnika (Zadarska i Zagrebačka);
- *druga* s osam županija koje imaju smanjenje ukupnoga broja stanovnika do 20% (Grad Zagreb, Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Splitsko-dalmatinska, Varaždinska, Međimurska, Primorsko-goranska i Krapinsko-zagorska županija);
- *treća* sa šest županija koje imaju smanjenje broja stanovnika između 20% i 40% (Koprivničko-križevačka, Osječko-baranjska, Brodsko-posavska, Vukovarsko-srijemska, Bjelovarsko-bilogorska i Virovitičko-podravska);

- četvrta s pet županija koje imaju smanjenje broja stanovnika između 40% i 60% (Karlovačka, Šibensko-kninska, Požeško-slavonska, Ličko-senjska, Sisačko-moslavačka) (Akrap, 2015).

Očekivane su promjene zaista drastične jer će porast broja stanovnika do 2051. imati, predvidivo, samo Zadarska (5,7%) i Zagrebačka županija (1,3%) i to isključivo zbog porasta broja stanovnika starog 65 i više godina u svojem ukupnom stanovništvu (Akrap, 2015). Ukupan demografski porast u tim dvjema županijama od 2011. do 2051. iznosio bi 2,86% (sa 487.623 na 501.586 stanovnika), a u preostalih devetnaest županija (uključujući i Grad Zagreb) stopa ukupne depopulacije iznosila bi -22,17%.

Državni zavod za statistiku objavio je 2011. publikaciju *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske od 2010. do 2061.* Prema toj publikaciji, temeljem projekcije zasnovane na varijanti srednjeg fertiliteta i srednje migracije Hrvatska bi 2061. trebala imati 3.848.800 stanovnika, od čega 1.894.100 muških i 1.954.600 ženskih osoba. Indeks starenja trebao bi iznositi 195,3 ako se mladim stanovništvom smatra ono do 19. godine, a starim ono u dobi 60 i više godina. Ako se mladim stanovništvom smatra ono do 14. godine starosti, a starim ono u dobi 65 i više godina, iste bi godine indeks starenja trebao biti čak 218,0. Ne treba posebno napominjati da se radi o vrlo uznapredovalom stadiju starenja stanovništva koje implicira vrlo slabe mogućnosti demografske revitalizacije vlastitim bioreproduktivnim potencijalima, što u prvi plan stavlja problem imigracije.

Ukratko smo prikazali osnovne rezultate četiriju različitih projekcija broja stanovnika Hrvatske, a sve one daju slične, krajnje nepovoljne prognoze budućeg kretanja stanovništva. Nažalost, nastave li se ovakvi trendovi u razvoju stanovništva Hrvatske ostaje sve manje optimizma u pogledu izlaska iz ove izrazito duboke demografske krize, što rezultate navedenih projekcija čini realnim i, nažalost, ostvarivim.

Demografska budućnost Hrvatske

Jasno je da je Hrvatska u dubokoj i dugotrajnoj *demografskoj krizi*. Postavlja se pitanje je li izgledno poboljšanje postojećeg stanja ili će se demografska kriza dodatno produbiti. Hrvatski demografi već više od pola stoljeća kontinuirano upozoravaju na nepovoljne tokove u razvoju stanovništva Hrvatske, no malo toga su vlasti poduzele da bi se stanje popravilo. Tek smo u najnovije vrijeme svjedoci osnivanja Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku u sklopu Vlade Republike Hrvatske. Osnivanje takvog ministarstva svakako je korak u pravome smjeru želi li se popraviti postojeće stanje, no to nije dovoljno. Uz to je nužno osmišljavanje i provođenje niza stimulativnih mjera demografskog razvoja. Pri tome spomenuto ministarstvo svakako treba imati ključnu ulogu.

Hrvati i hrvatski građani najmanje se već treće desetljeće osobno, gospodarstveno i politički sukobljavaju s dva opasna mentaliteta: mentalitetom neoliberalnog kapitalizma i mentalitetom nemoći i svojevrsnog mirenja s demografskim slomom Hrvatske (Baloban, 2015). Velik problem predstavlja i razočaranost trenutačnim okolnostima u Hrvatskoj koje se ogledaju u rastućoj apatiji i indolenciji poglavito mlađeg stanovništva. Prema istraživanju *Pilarova barometra hrvatskoga društva* koje je u proljeće 2016. proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar na reprezentativnom uzorku od 750 ispitanika diljem Hrvatske, 28,2% ispitanika smatra da je sadašnja situacija u Hrvatskoj vrlo loša, a 48,8% da je ona uglavnom loša. Samo 15,4% ispitanika smatra da je situacija uglavnom dobra, a samo 3,8% da je vrlo dobra (<http://barometar.pilar.hr/rezultati-2016/percepcija-stanja-u-drustvu/opca-situacija.html>; pristup 16. veljače 2017.). Zabrinjava i podatak da, prema istom istraživanju, 39,1% ispitanika smatra da će sljedeće dvije-tri godine situacija u Hrvatskoj ostati ista. Tek 18,6% ispitanika smatra da će se u tom vremenu donekle popraviti, a 20,1% da će se situacija donekle pogoršati. Čak 10,8% ispitanika smatra da će se situacija u Hrvatskoj znatno pogoršati (<http://barometar.pilar.hr/rezultati-2016/percepcija-stanja-u-drustvu/ocekivanja.html>; pristup 16. veljače 2017.). Jasno je da je u takvim općedruštvenim okolnostima teško očekivati značajan pomak nabolje. Ovakvi su stavovi hrvatskih građana posljedica dugotrajne krize, a najgore je to što i takvi stavovi generiraju nezdravo ozračje koje produbljuje krizu. Dakle, ponovo se radi o svojevrsnom *zračaranom krugu* iz kojega je iznimno teško pronaći izlaz. Ovakve okolnosti naročito nepovoljno djeluju na demoreprodukciju (jačanje denataliteta), ali i potiču emigraciju.

Iz svega iznesenoga može se zaključiti da su demografske prilike u Hrvatskoj takve da će se postojeći ekonomski sustav teško moći održavati. S porastom udjela starog stanovništva raste i broj umirovljenika i postavlja se pitanje tko će dovoljno privređivati da bi se ovakav sustav mogao održati. Realnu opasnost predstavlja moguća supstitucija stanovništva. Migrantska kriza koja je u Hrvatskoj trajala od jeseni 2015. do proljeća 2016. pokazala je da scenariji moguće supstitucije stanovništva nisu bez osnove. Supstitucije stanovništva kroz povijest zbivale su se u osnovi nasilno i prethodile su ili slijedile ratne pohode moćnih sila, vladara, vojski, imperija i slično, s težnjom ovladavanja i kontroliranja prostora i njegovih bogatstava, pri čemu domicilno i u pravilu drugačije etničko i plemensko stanovništvo nije predstavljalo vrijednost nego prijetnju ostvarivanju ciljeva (Šterc, Komušanac, 2012). U povijesti je bilo mnogo primjera supstitucija stanovništva, a neselektivna bi supstitucija stanovništva mogla imati vrlo nepovoljne učinke na Hrvatsku jer pri takvom procesu postoji opasnost od gubljenja nacionalnog identiteta. Kako god, izgledno je da će u budućnosti Hrvatska manjak mladog i radno aktivnog stanovništva morati rješavati imigracijom koja svakako treba

biti selektivna. Šterc i Komušanac (2012) navode da u Hrvatskoj još uvijek postoji određeni demografski revitalizacijski potencijal, ali i da će mogućnost takve revitalizacije biti ovisna o strateškim odlukama i procjenama. Poučeni prošlošću i polustoljetnom nebrigom za demografsku problematiku, teško je očekivati da će u doglednoj budućnosti doći do primjene prijeko potrebnih strateških mjera demografske obnove.

Zaključno razmišljanje

Već je više puta istaknuto da je Hrvatska u izrazito nepovoljnoj demografskoj situaciji. Jasno je i da su demografske prilike međupovezane s ekonomskima. Hrvatska je sada u situaciji kada treba hitno osmisлити i provesti sveobuhvatnu populacijsku politiku kako bi se zaustavili sadašnji krajnje nepovoljni demografski procesi. Provedba spomenute politike trebala bi rezultirati sljedećim: povećanjem nataliteta, povratkom iseljenih, smanjenjem razine ostarjelosti stanovništva, porastom ekonomskih investicija i, u konačnici, gospodarskim rastom. Izostanak takve politike imat će sljedeće posljedice: nastavak depopulacije (ukupne, prirodne i emigracijske), daljnje starenje stanovništva, izostanak ekonomskih ulaganja, daljnje zaduživanje te, na kraju, produbljenje gospodarske krize.

Jedan od temeljnih ciljeva spomenute populacijske politike trebalo bi biti omogućivanje mladima da postanu roditelji putem stimulativnih pronatalitetnih mjera. Poznato je da su mladi ljudi u Hrvatskoj suočeni s nizom problema. Teško nalaze prvi posao jer velik broj poslodavaca traži od kandidata za zapošljavanje određeno radno iskustvo koje oni ne mogu imati. Drugi je problem odnos poslodavaca prema majkama, koji nije onakav kakav bi trebao biti. Radi li žena osam sati dnevno i još k tome potroši sat ili dva na putovanje od kuće do posla, teško se može posvetiti djetetu, pa se žene nerijetko zbog takvih problema ne odlučuju za majčinstvo. Situacija je još gora ako žena mora tako raditi i vikendima i blagdanima i to još za niska primanja. Za takve bi žene, odnosno obitelji, trebalo osigurati jaslice i vrtiće po povoljnoj cijeni. Velik je problem i rješavanje stambenog pitanja za mlade obitelji. Takve si obitelji teško mogu osigurati vlastiti stan, pa su stoga često prisiljene unajmljivati stanove te tako trošiti obiteljski budžet bez perspektive stjecanja vlasništva nad stanom. Bolje bi bilo osigurati takvim obiteljima povoljne kredite za kupnju stana. U Hrvatskoj su krediti općenito skupi i stoga nisu atraktivni. Poznato je da su u zapadnoeuropskim zemljama koje imaju viši standard od Hrvatske cijene kredita niže (kamate i manipulativni troškovi). Uzme li se još u obzir rizik od valutne klauzule i promjenljivih kamatnih stopa, jasno je da podizanje kredita u Hrvatskoj nije optimalan način za kupnju nekretnina te da kao takav nije atraktivan mladim ljudima. Ključan je problem emigracija mladih, a pogotovo mladih i visokoobrazovanih ljudi iz Hrvatske. Trebalo bi učiniti sve da se

takve ljude zadrži u Hrvatskoj. U protivnom, hrvatska demografska budućnost bit će obojena vrlo tamnim tonovima.

Zaključno, poticajna, stabilna i dugoročna demografska politika mora počivati na sinergiji različitih javnih politika: poreznoj i stambenoj politici, politici zapošljavanja, radnom zakonodavstvu, decentralizaciji razvoja..., ali ponajviše na podizanju svijesti o važnosti demografske revitalizacije Hrvatske kao prioritnog strateškog i nacionalnog pitanja zemlje.

Literatura

- AKRAP, A. (2004). Zapošljavanje u inozemstvu i prirodna depopulacija seoskih naselja. *Društvena istraživanja*, god. 13, br. 4-5, 675-699.
- AKRAP, A., ČIPIN, I. (2006). *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj. Zašto smo neoženjeni i neudane*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- AKRAP, A. (2012). Demografska putanja u Hrvatskoj. *Hrvatska revija*, god. XII, br. 1-2, 4-25.
- AKRAP, A. (2014). Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija 1961.–2011. U: V. Puljiz, J. Tica i D. Vidović (ur.), *Migracije i razvoj Hrvatske. Podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 25-71.
- AKRAP, A. (2015). Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051. *Bogoslovska smotra*, god. 85, br. 3, 855-881.
- BALOBAN, J. (2015). Teološki pogled na demografski slom Hrvatske. *Bogoslovska smotra*, god. 85, br. 3, 869-875.
- HOLLMANN, F. W., MULDER, T. J., KALLAN, J. E. (2000). Methodology and Assumptions for the Population Projections of the United States: 1999 to 2100. *Population Division Working Paper*, no. 38, Population Division, Washington.
- JUKIĆ, M., TURK, I. (2010). Dinamičke demografske determinante ruralno-urbane polarizacije Osječko-baranjske županije (1971.–2001.). *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 6, 1139-1162.
- NEJAŠMIĆ, I. (2005). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga. *Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske: demografski scenarij i migracije*, Čipin, I. (voditelj), Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Katedra za demografiju, Zagreb, 2014.
- ŠTERC, S., KOMUŠANAC, M. (2012). Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – Izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...? *Društvena istraživanja*, god. 21, br. 3, 693-713.
- TURK, I., JUKIĆ, M. (2010). Ruralno-urbana polarizacija Karlovačke županije temeljena na dinamici stanovništva (1971.–2001.). *Pilar*, god. 10, br. 2, 45-69.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MaTe.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2005). Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, god. 23, br. 2, 217-236.
- ŽIVIĆ, D., TURK, I., POKOS, N. (2014). Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991.–2011.). *Mostariensia*, god. 18, br. 1-2, 231-251.
- ŽUPARIĆ-ILJIĆ, D. (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.